

“Millətimiz özünü göstərəcəkdir! Millətimiz dünyanı işğal etməyəcək, başqalarını yıxmağa çalışmayacaq, qonşularına həsəd bəsləməyəcək. Millətimiz mədəniyyətə, tərəqqiyə , sülhə, müsalimətə başqalarının da azad yaşamasına bacardığı qədər müavinətdə bulunacaq... İşdə parlamənımız bunu yapacaq. Parlamənımız istiqlalıyyətimizi təsdiq edəcək. Parlamənımız bütün varlığını, biz azəri türklərinin fəqət sülh və müsalimət tərəfdarı olduğumuzu sübutla müstəqil həyata yararlı olduğumuzu... göstərəcək...”

Bu sətirlər “Azərbaycan” qəzetinin 1918-ci il 7 dekabr tarixli sayında dərc olunub. 7 dekabr 1918-ci il. Azərbaycan milli dövlətçilik tarixində ən mühüm hadisələrdən biri - Şərqdə ilk demokratik respublikanın Parlamentinin - dövrün təbiri ilə deyilsə, Azərbaycan Məclisi-Məbusanını işə başladığı gün! Yuxarıdakı sətirlərin müəllifi isə parlament üzvü, yaxud hər hansı dövlət, ictimai, siyasi xadim deyil, “Ü.Əbdül” adlı tələbə idi. “Azərbaycan” qəzetinin həmin sayında Parlamentin açılması münasibətilə Azərbaycanın demək olar ki, bütün bölgələrindən, siyasi partiyalardan, müxtəlif cəmiyyətlərdən, görkəmli ziyalılardan, respublikada yaşayan ayrı-ayrı xalqların nümayəndələrindən alınmış 70-ə yaxın təbrik məktubları dərc olunmuşdu. Bu təbriklər “vətənin tərəqqisi, hürriyyəti və istiqlalıyyəti rehni olan” ilk parlamentin yaranmasının yalnız Azərbaycanın si-

(*noyabr 1918-aprel 1920*) adlı çox cildlik sənədlər toplusunun I cildindən gədir. Lakin bu kitab haqqında danışmazdan əvvəl nə üçün məhz “Azərbaycan” qəzetinin Parlament sənədlərinin ilkin mənbələrindən biri olması məsələsinə aydınlıq gətirək.

Azərbaycanın görkəmli ictimai-siyasi xadimləri Əli Mərdan bəy Topçubaşov, Əhməd bəy Ağayev və Əli bəy Hüseynzadə hələ 1905-ci ildə Bakıda “Azərbaycan” adlı qəzet nəşr etməyə təşəbbüs göstərsələr də, çar Rusiyası senzurası bu adda sırf siyasi mənə görəək qəzetin nəşrinə icazə verməmiş və nəzərdə tutulan qəzet “Həyat” adı ilə buraxılmışdır. Doğrudur, Təbrizdə hələ 1857-ci ildə fars dilində “Əxbare-Darəlsəltənə-ye Azərbaycan” (Azərbaycan hakiminin xəbərləri) rəsmi dövlət qəzeti çıxmış və bir də 50 ildən sonra - 1906-cı ildə “Azərbaycan” adlı qəzet nəşr olunmuşdur. Lakin bilavasitə Cə-

ideyası qəzetin ümumi siyasi xəttini ifadə edir, Azərbaycan xalqının dövlət və bu ideya ətrafında sıx birləşməsi isə qəzetin nail olmağa can atdığı əsas məqsəd və vəzifələrdən biri sayılır. Bu baxımdan Azərbaycan dövlətçiliyinin ən mühüm atributlarından olan Azərbaycan Parlamentinin iclaslarının protokollarını nəşr etməklə kifayətlənməyərək qəzetin bu icaslarda müzakirə olunan məsələlərin ətraflı şərhlərini verməsi, parlament ətrafı hadisələri geniş işıqlandırması artıq özül-

lun vacibliyi qeyd olunurdu. Məhz bu “hazırlıq” yazılarının nəticəsi idi ki, Azərbaycan Parlamentinin açılması hadisəsi ümumxalq bayramı səviyyəsində qəbul edilmiş, “Azərbaycan” qəzeti istər xalqın bu hadisəyə münasibətini, istərsə də parlamentin açılışının təntənəsini öz səhifələrində geniş əks etdirmişdir. Yuxarıda gətirilən nümunələr - “Azərbaycan” qəzetində dərc olunmuş 70-ə yaxın təbrik məktubları, eləcə də parlamentin açılması münasibətilə Üzeyir bəy Hacıbəylinin “Tarixi günümüz” adlı məqaləsi və digər yazılar 1918-ci il 7 dekabr təqvim gününün Azərbaycan dövlətçiliyi və xalqı üçün tarixi əhəmiyyətini hələ öz zamanında layiqincə qiymətləndirildiyini sübut edir.

Qeyd olunmalıdır ki, bütün bu yazılar, eləcə də Azərbaycan Parlamentinin 17 aylıq fəaliyyətinə dair sözügedən kitabın ətdakı “Şərhlər” ifadəsi altında nəzərdə tutulan müxtəlif məzunlu və ünvanlı müəllif məqalələri, xülasələr və hətta felyetonlar ilk dəfə olaraq toplaşdırılaraq Azərbaycan oxucusuna çatdırılır.

“Azərbaycan” qəzetində parlament hesabatları və şərhlər” kitabının əsas mətnini sözsüz ki, parlament iclaslarının hesabatları təşkil edir. Artıq qeyd edildiyi kimi, ən azı 3 cild olaraq nəzərdə tutulan bu mötəbər mənbə-kitabın hazırda I cildi buraxılmışdır və bu

xüsusi onun transliterasiyası ilə (başqa əlifbaya köçürmə) məşğul olan insanların son dərəcə böyük zəhmətini qiymətləndirməklə yanaşı, deməliyi ki, bəzən mətnlərdəki məna uyğunsuzluqları, ayrı-ayrı sözlərin səhv oxunuşu və s. bu kimi qüsurlar hələ o vaxt mütəxəssislərin diqqətini cəlb etmişdi. Professor Şirməmməd Hüseynov “Azərbaycan” qəzetindəki hesabatları nəşrə hazırlayarkən, təbii ki, “Parlament” kitabının mətnlərinə mürciəət etməyə bilməzdi. Lakin bu mətnləri tutuşdurarkən alimin “Parlament” kitabının mətnlərində üzə çıxardığı saysız naqisliklər - bütöv cümlələrin, yaxud sətirlərin nəzərdən qaçırılması, ayrı-ayrı söz və ifadələrin düzgün oxunması nəticəsində tamamilə əks mənalər alınması, leksik, fonetik qüsurlar, fars, ərəb mənşəli sözlərin müasir sözlərlə əvəz olunması, mənbəşünaşlıq baxımından yolverilməz olan bir sıra redaktələr və s. - bir peşəkar arxivist-tarixçi kimi Şirməmməd Hüseynovun eyni zamanda iki iş gördüyünü üzə çıxarı. Belə ki, öz kitabı üzərində işləyərək Şirməmməd müəllim “Parlament” kitabında rastlaşdığı qüsurların üstündən keçməyərək, həmin mətnlərin üzərində köhnə əlifbanı və o dövrün dil-üslub xüsusiyyətlərini dərinlən bilən təcrübəli bir redaktor işi görüb.

Redakte olunmuş sənədlərin əhəmiyyəti, üzə çıxarılan nöqsanların miqyası, həmçinin 2 cildlik “Parlament” kitabının 1998-ci ildə Kiril əlifbasında nəşr olunduğu nəzərə alınarsa, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin və onun parlamentinin qarşısdağı 100 illik yubileyi qarşısında bu sənədlərin redakte olunmuş variantda və latin qrafikasında yenidən nəşr olunması zərurəti var.

Xüsusi qeyd edilməlidir ki, professor Şirməmməd Hüseynovun, transliterasiya redaktorları professor Şamil Vəliyev və elmi işçi Samir Xalidoğlu-nun iştirakı ilə hazırladığı kitabda istər “Azərbaycan” qəzetinin müəllif yazılarının, istərsə də parlament iclaslarında çıxış etmiş millət vəkillərinin nitqlərinin dil və üslub xüsusiyyətləri olduğu kimi saxlanılıb, hər yazının sonunda isə mətndə işlədilmiş ərəb-fars mənşəli sözlərin lüğəti verilib. Ayrı-ayrı parlament iclasları hesabatlarından sonra “Azərbaycan” qəzetinin redaktoru Üzeyir bəy Hacıbəyli başda olmaqla parlament müxbirlərinin müzakirə olunan daha mühüm məsələlər, yaxud qəbul olunan qanunlar haqqında məqalələri, şərhləri də kitabə daxil edilib. Bu zaman həmin məzmunlu yazıların geniş xalq kütlələrinin parlamentin işi ilə daha yaxından tanış olması, ölkədə gedən proseslərə cəlb edilməsi məqsədi güddüyü əsas götürürlüb. Qeyd olunmalıdır ki, istər parlament hesabatları, istərsə də qəzetin “parlament” məqalələri olduqca canlı, anlaşılıqlı dildə yazılıb, millət vəkilləri arasında yaranan diskussiyalar, mükəlimələr, sorğu və çıxışlara verilən cavablar, replikalər hesabat mətnlərinə müəyyən dramatik gətirməklə onları daha da oxunaqlı edir. Parlamentdə dövlət əhəmiyyətli məsələlərlə yanaşı, ölkə əhəlisinin gündəlik həyatında üzleşdiyi problemlərin, o cümlədən geniş vüsat almış məmur rüşvətخورluğu, neft məhsullarının icazəsiz ölkədən çıxarılaraq qonşu respublikalara daşınması, əmtəə və ərzaq məhsullarının satışının möhtəkirlərin əlində olması və s. bu kimi məsələlərin müzakirələri, ayrı-ayrı fraksiyaların hökumətə qarşı irəli sürdüyü haqlı-haqsız iradlar, qərəzli mövqedə duran siyasi qüvvələrin hər vəchlə hökumət böhranı yaratmaq cəhdləri Azərbaycan Parlamentinin və Azərbaycan hökumətinin nə qədər mürəkkəb, ziddiyyətli bir şəraitdə işlədiyini göstərir.

Bütün bunlara rəğmən Azərbaycan Parlamenti öz fəaliyyəti ilə həyatı və yaşamağa qabil olduğunu sübut etmiş və bununla da ilk müstəqil Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik orqanının əsası qoyulmuşdur. Xarici hərbi qüvvələrin hələ də ölkədə olduğu bir zamanda fəaliyyətə başlayan və daimi xarici təcavüz təhlükəsinin mövcud olduğu bir şəraitdə işləyən Azərbaycan Məclisi-Məbusanının qəbul etdiyi qanun və qərarlar Azərbaycan dövlətinin varlığını və inkişafının strateji istiqamətlərini müəyyən etmişdir. Vətəndaşlıq, Ümumi hərbi mükəlləfiyyət, Mətbuat və Poçt-teleqraf xidməti, Milli Bank, Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması haqqında, Azərbaycan istiqlalıyyətinin beynəlxalq aləmdə tanınması məqsədilə xarici ölkələrə, o cümlədən Paris Sülh konfransına, diplomatik nümayəndə heyətlərinin, həmçinin gənc respublika üçün yüksək ixtisaslı kadrlar yetişdirmək məqsədilə azərbaycanlı gənclərin xarici ali məktəblərə göndərilməsi haqqında və s. və s. bu sıradan olan qanunlar cəmi 17 aylıq bir fəaliyyətin nəticəsi olmaqla Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamenti tarixinə bu gün də istər onun xələfləri, istərsə də geniş oxucu kütləsi üçün aktual, əhəmiyyətli və maraqlı edir.

Azərbaycan tarixinin görkəmli bilicisi, neçə-neçə jurnalist və alimlər nəslinin Ustadi, uzun, məzunlu və mənalı ömrünün doqqunucu onilliyini bütünlüklə cümhuriyyət liderlərinin zəngin irsinin nəşrinə həsr etmiş professor Şirməmməd Hüseynov öz yeni kitabına yazdığı kiçik “On söz”də çoxmənalı bir xəbərdarlıq edir: “Bu il Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 98 yaşı tamam olacaq - 100-ə az qalib...”

Oxuculara təqdim olunan “Azərbaycan” qəzetində parlament hesabatları və şərhlər (noyabr 1918-aprel 1920)” I cild kitabı ömrünün 10-cu onilliyinə qədəm qoymuş Şirməmməd müəllimin özünün bu 100 illiyə artıq hazırlaşmağa başladığına bariz bir nümunədir. Həm də çox ibrətamiz bir nümunə.

Solmaz RÜSTƏMOVA, tarix elmləri doktoru, professor

Millətimiz özünü göstərəcəkdir!

Azərbaycan Parlamentinin tarixinə dair qiymətli kitab

yasi və ziyalı elitası üçün deyil, bütün respublika ictimaiyyəti üçün həqiqətən çox mühüm və əhəmiyyətli hadisə olduğunu təsdiq edirdi. Bu təbriklər Quba, Şamaxı, Göyçay və digər qəzaların kənd əhalisi, Bakı, Gəncə, Qarabağın müəllim və tələbələri, Şəki, Ağdam, Dəvəçi bölgələrinin erməni milli komitələri, Gəncə quberniyasının alman, Qusarın rus, Qubanın yəhudi əhalisinin Azərbaycan parlamenti ilə bağlı arzusu və ümidlərini ifadə etməklə bərabər həmin tarixi günün Azərbaycanda nəcə böyük ruh yüksəkliyi ilə yaşandığını bir söz nümunəsi idi. Ə sonra həmin yüksək əhvali-ruhiyyəni öz səhifələrində əks etdirən “Azərbaycan” qəzeti artıq yalnız sadəcə “növbəti” say olaraq mühüm tarixi mənbə funksiyasını yerinə yetirəcək, azərbaycanlıların gələcək nəsilərinin də həmin günün təntənələrini təmsil etməsi ilə təsəvvür etməsinə, həmin tarixi hadisəni yaşamaşı sələflərinin keçirdiyi həyəcan və sevincləri dərinlən duymasına xidmət edəcəkdi.

Lakin sonrakı onilliklərdə Azərbaycan xalqı nəinki “Azərbaycan” qəzeti, ümumiyyətlə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixinə dair bütün mənbələrəndə uzaq salınacaqdı. Dövlət müstəqilliyinə son qoyulmuş, iki dəfə əlifbası dəyişdirilmiş, Məclisi-Məbusanı formal karakterli Ali Sovetlə əvəz edilmiş azərbaycanlılar öz milli dövlətçilik tarixinə bir də 70 ildən, öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra qayıdacaq, bu tarixi, o cümlədən Azərbaycan Parlamentinin tarixini öyrənməyə yalnız XX əsrin sonlarında başlayacaqdı. Bu zaman həmin tarixin ilkin məlumat daşıyıcıları, arxiv sənədləri, dövrü mətbuat və ilk növbədə “Azərbaycan” qəzeti ən mühüm mənbələr kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcəkdı.

Bu baxımdan, AXC sənədlərinin məhv edilmədiyini, uzun illərdən bəri qapalı fondlarda gizlədilsə də, hər halda qorunub saxlanıldığını müəyyən mənada Azərbaycan xalqına ədaləti və tarixi yaddaşını bərpa etmək şansı verildiyi kimi qiymətləndirmək olar.

Müstəqilliyin bərpasından keçən 25 ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mənbəşünaşlığı sahəsində ən fundamental iş 1998-ci ildə görülmüşdür: Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydəy Əliyevin “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi haqqında” 1998-ci il 30 yanvar tarixli sərəncamından irəli gələrək yaradılmış Dövlət komissiyası tərəfindən “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920)” adlı 7 kitabdan ibarət sənədlər topluları nəşr edilmişdir. Bu kitablar AXC Parlamenti və hökumətinin qəbul etdiyi qanunlar və qərarlarını əks etdirən - “Qanunverici aktlar” (rus dilində), həmçinin “Xarici siyaset”ə (rus dilində), “Azərbaycan Ordusu”na (rus dilində), Azərbaycan Parlamentinə (2 cild Azərbaycan dilində, 1 cild rus dilində) və AXC xadimi Fətəli Xan Xoyskinin fəaliyyətinə (rus dilində) dair sənədlərdən ibarətdir.

Azərbaycan dilində buraxılan yeganə nəşr olmaqla, əsasən respublikanın arxiv fondlarında saxlanılan, qiymətləndirilməmiş “Azərbaycan” qəzetində dərc olunmuş parlament iclaslarının protokollarını və stenoqrafik hesabatlarını özündə əxz edən 2 cildlik “AXC. Parlament” kitabları Kiril əlifbasında buraxılımış və bütün keçən dövr ərzində həmin mövzuya dair yeganə tarixi mənbə olaraq qalırdı.

Bu günlərdə isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin tarixinə dair son dərəcə qiymətli mənbə sayılan yeni bir kitab işıq üzü görmüşdür. Söhbət Azərbaycan mətbuatının fədaqar, yorulmaz tədqiqatçısı, tarixçi alim, professor Şirməmməd Hüseynovun nəşrə hazırladığı *“Azərbaycan” qəzetində parlament hesabatları və şərhlər*

nubi Azərbaycanın ərazisi ilə bağlı, yəni coğrafi mənə daşdığı üçün İran hökuməti bu adın arxasında hər hansı bir siyasi-ictimai iddia görməmiş və onun nəşrinə etiraz etməmişdir.

Cənubdan fərqli olaraq, Şimali Azərbaycanda yalnız 1918-ci ildə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıldıqdan sonra “Azərbaycan” adlı qəzetin nəşri məsələsi bir daha gündəmə gəlmiş və mümkün olmuşdur. Qəzetin ilk sayı elə həmin il sentyabrın 15-də Gəncədə buraxılmış və demək olar ki, əsasən Bakının azad olunması kimi mühüm bir hadisəyə həsr edilmişdir. Gəncədə cəmi 4 sayı, Azərbaycan və rus dillərində (ayrı-ayrı səhifələri) buraxılmış bu qəzetin nəşri əsasən AXC hökumətində maarif naziri Nəsim bəy Yusifbəylinin dəstəyi, Ceyhun bəy Hacıbəyli və Şəfi bəy Rüstəmbaylinin səyləri nəticəsində mümkün olmuşdur. Bakı azad edildikdən sonra qəzetin redaksiyası da paytaxta köçmüş, 5-ci sayından qəzet artıq ayrıca olaraq Azərbaycan və rus dillərində buraxılmış, Ceyhun bəy Azərbaycanidilli, Şəfi bəy Rüstəmbəyli isə rusdillli “Azərbaycan” qəzetlərinin redaktorları olmuşlar. 1918-ci il oktyabr ayının sonlarında İrandan Bakıya qayıdan Üzeyir bəy Hacıbəyli az sonra “Azərbaycan” qəzetinin parlament müxbiri kimi fəaliyyətə başlamışdır. Ceyhun bəy Hacıbəyli 1919-cu ilin yanvar ayında Paris Sülh Konfransında Azərbaycan Nümayəndə Heyətinin üzvü, kimi Parisə yola düşəndən sonra Üzeyir bəy M.Ə.Resulzadə ilə birlikdə qəzetin redaktorları təyin olunmuşlar. Lakin təzliklə Azərbaycan Parlamentində “Müsəvat” fraksiyasının başçısı Məhəmməd Əmin bəyin qəzetdəki fəaliyyətini yalnız məqalə yazmaqla kifayətlənəcəyi məlum olduqdan sonra təxminən 15 ay müddətində - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin faciəli süqutuna qədər - redaktorluq vəzifəsini Üzeyir bəy yerinə yetirmişdir. Yalnız 1919-cu ilin yayında iki ay müddətinə Üzeyir bəyi “Müvəqqəti redaktor” kimi dövrün tanınmış mətbuat xadimi, redaksiyanın əməkdaşı Xəlil İbrahim qəzet etmişdir. 1918-1920-ci illərdə qəzetin cəmi 443 nömrəsi çıxmışdır.

Diqqətəlayıqdır ki, qəzetin 5-ci sayından (3 oktyabr 1918), yəni Bakı dövründən başlayaraq son sayına (28 aprel 1920) qədər “Azərbaycan” adı altında “gündəlik siyasi, ictimai, ədəbi, iqtisadi türk qəzetidir” sözləri yazılmışdır. Bununla belə, istər öz zamanında, istərsə də sonralar bu qəzet “AXC hökumətinin orqanı”, yaxud “yarı-rəsmi”, həтта “Müsəvat” partiyasının orqanı kimi qəbul edilmişdir. Üzeyir bəy Hacıbəyli bir neçə dəfə bu məsələyə münasibət bildirmiş, xüsusiylə qəzeti “Müsəvat” partiyasına mənsub “firqəvi qəzet” adlandırarlara “Azərbaycan” partiyası qəzeti deyil və məsləki “Vətən istiqlalı yolunda çalışmaqdan ibarət” olmaqla “xüsusi firqəvi proqram daxilində məhdudlaşmır” - deyə cavab vermişdir. Həmin dövr - 1919-cu ilin yanvarından başlayaraq AXC hökumətinin rəsmi orqanı kimi “Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin xəbərləri” adlı həftəlik qəzet çıxdığı nəzərə alınarsa, Üzeyir bəyin redaktoru olduğu qəzeti “Vətən istiqlalı yolunda çalışan” bir türk qəzeti kimi müdafiə etməsini anlamaq olar.

Amma bu da aydın idi ki, “Azərbaycan” adını daşıyan bir mətbu orqan dövrün siravı “siyasi, ictimai, ədəbi, iqtisadi türk qəzet”lərindən biri ola bilməzdi. Təsədüfi deyil ki, istər Azərbaycan, istər rus dillərində çıxan “Azərbaycan” qəzeti ölkədə və onun xaricində baş verən hadisələrə münasibətdə tamamilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin, ilk Azərbaycan milli dövlətinin milli maraqlarından çıxış edir, Azərbaycan istiqlalının müdafiəsi

yüzdə “Azərbaycan” qəzetinin parlamentlə bağlı materiallarını bir çox baxımdan xüsusiylə əhəmiyyətli edir.

Tarixi dövrün yalnız üzdə olan hadisələrinin deyil, ən incə, ilk nəzərdə xırda görünən bir sıra məqamlarının da açılmasında mətbuatın nə qədər mühüm rol oynadığını yaxşı bilən görkəmli jurnalist-tarixçi-alim professor Şirməmməd Hüseynovun AXC Parlamentinin fəaliyyətini öyrənilməsində ən qiymətli mənbə kimi məhz “Azərbaycan” qəzetinə mürciəət etməsi də ilk növbədə bu anlamdan irəli gəlir.

“Azərbaycan” qəzetinin köhnə ərəb əlifbasında nəşr olunduğu, respublikanın kitabxana və arxivlərinin heç birində qəzetin tam külliyyatının saxlanılmadığı, 95 ildən artıq tarixi olan köhnə qəzet nüsxələrinin oxunmasında yaranan çətinliklər və s. nəzərə alınarsa bu gün oxuculara təqdim olunan kitabın ərsəyə gəlməsində onu “araşdırıb toplayan, ərəb əlifbasından latın qrafikasına çevirən, ön sözün müəllifi, lüğətin tərtibçisi” professor Şirməmməd Hüseynovun böyük zəhmətini qiymətləndirmək mümkün deyil.

Əvvəlcədən deyək ki, yeni kitab bir sıra cəhətlərinə görə 1998-ci ildə buraxılmış 2 cildlik AXC Parlament hesabatları nəşrlərindən fərqlənir. İlk növbədə, latın qrafikasında dərc olunaqla həmin sənədlərin ən geniş miqyasda müasir və gələcək azərbaycanlı oxucular tərəfindən asan oxunmasını və anlaşılmasını mümkün edir.

Daha sonra Azərbaycan Parlamentinin çoxşaxəli, canlı və eyni zamanda gərgin fəaliyyəti, müxtəlif siyasi qüvvələri və maraqları təmsil edən parlament fraksiyalarının, parlament komissiyalarının və ayrı-ayrı millət vəkillərinin işi, hökumət başçılarının və nazirlərin parlament arasında münasibətlər və s. məsələlərə dair tarixi mənbə olmaqla yanaşı, bu kitab digər bir funksiya da daşıyır. Belə ki, qanunvericilik orqanı kimi Parlamentin mahiyyəti və əhəmiyyəti, Azərbaycanda parlamentarizm ənənələrinin tarixi, artıq öz işinə başlamış Məclisi-Məbusanının fəaliyyətinin mətəmədi olaraq Azərbaycan cəmiyyətinə çatdırılması, bu fəaliyyətin geniş ictimaiyyətdə oyatdığı təəssürat və digər bu kimi məsələlərin öyrənilməsi baxımından “Azərbaycan” qəzetində dərc edilmiş yazılar, rəsmi sənədlər, elanlar və nəhayət, müəllif məqalələri heç də parlament iclaslarının stenoqramlarından az əhəmiyyət kəsb etmir.

Bu baxımdan Milli Şuranın qəbul etdiyi Azərbaycan Məclisi-Məbusanının təsis haqqında 1918-ci il 20 noyabr tarixli qanunun mətni və parlamentin ilk iclasının hesabatı ilə başlayan 1998-ci il “Parlament” nəşrindən fərqli olaraq professor Ş.Hüseynovun hazırladığı kitab “Azərbaycan” qəzetinin respublika ictimaiyyətini bu böyük hadisəyə hazırlaması məqsədi güdən silsilə yazıları ilə başlayır. Azərbaycan Milli Şurasının tarixi, onun hansı şəraitdə və hansı şərtlərlə, o cümlədən 6 ay ərzində parlamentin çağırılması - öz səlahiyyətini Azərbaycan hökumətinə tapşırıldığı, fəaliyyətini bərpa etdiyi, keçirdiyi yığıncaqlar, parlamentə üzvlərin seçilməsi ilə bağlı mövcud çətinliklər, “məmləkəti parlamansız qoymamaq” üçün qəbul edilmiş seçki qaydalarının və parlamentin yaradılması haqqda qanunun mətnləri, şərhləri və s. bu kimi yazılar “Azərbaycan” qəzetinin respublika əhalisi arasında nə qədər geniş maarifləndirici və təbliğati-təşviqati iş apardığını göstərir. “Böylə ağır günlərdə hökumət bütün dövlət işlərini yalnız öz məsuliyyətilə apara bilməz: siyasi məsələlərin həllində millət, cəmət özü dəxi bilavasitə iştirak etməlidir” - deyə qəzetdə parlamentin çağırılmasının zəruriliyi ilə yanaşı, xalqın da bu proseslərə yaxından cəlb olunması-